

Maria Krzemińska-Cieśla

Uniwersytet Szczeciński

 <https://orcid.org/0000-0001-7891-6578>

Służba wojskowa jako źródło sytuacji trudnych w rodzinach żołnierzy (skutki wtórnej traumatyzacji, style wychowania)

Military Service as a Source of Difficult Situations in Soldiers' Families (Effects of Secondary Traumatization, Parenting Styles)

Abstract: In many scientific studies, the soldier is treated as a socially isolated person; the researchers' interest is mainly focused on the psychophysical health of representatives of this social group. The article, based on a literature review, analyses the emotional, health and social costs incurred by other members of military families both during and after the soldier's operations abroad. The article looks at the functioning of military families. Sources of difficult situations that may arise in soldiers' families are listed, and parental attitudes characteristic of such families are discussed.

Keywords: army, soldier, family, difficult situations

Wstęp

Funkcjonowanie rodzin uwarunkowane jest ich cechami, a określone środowiska społeczne wyróżniają się charakterystycznymi dla nich typami rodzin. Rodziny wojskowe różnią się od pozostałych ze względu na rodzaj doświadczeń związanych ze służbą wojskową. Rodziny wojskowe są skomplikowane i trudne; struktura, organizacja, funkcje

i zakres pełnionych ról rodzinnych i zawodowych w takich rodzinach wyróżniają je na tle innych rodzin. Tego typu rodziny są narażone na doświadczanie przynajmniej kilku rodzajów krytycznych wydarzeń życiowych o charakterze potencjalnych traum. Z tego też powodu rodziny wojskowe, szczególnie te, w których jedno z rodziców wyjeżdża na misje wojskowe, zaliczane są do grupy rodzin wysokiego ryzyka.

Źródła sytuacji trudnych w rodzinach wojskowych

Żołnierski los jest trudny, ponieważ rodziny wojskowe są w znacznie gorszej sytuacji niż niepełne rodziny cywilne¹. Długotrwała separacja żołnierzy od ich rodzin, która ma miejsce podczas przebywania wojskowych na poligonach, misjach zagranicznych, skutecznie dezaktywuje funkcje rodzinne, dlatego rodziny wojskowe zaliczane są do rodzin niepełnych czasowo. Badania pokazują, że rodziny niepełne zmagają się z wieloma charakterystycznymi trudnościami.

Służba wojskowa warunkuje rytm funkcjonowania w rodzinie, wyznaczają go obecność/absencja żołnierza/małżonka/rodzica². Cykl emocjonalny uruchamia się w momencie wyjazdu męża/ojca żołnierza i rozpoczyna się rozłąką. Członkowie rodziny muszą na nowo nauczyć się funkcjonowania w warunkach separacji. Adaptacja do nowych zadań polega na restrukturyzacji rodziny – rodziny wojskowe mają charakter matrycentryczny³. Separacja przestrzenna i temporalna powoduje narastanie dystansu, obcości, a to budzi u współmałżonków i dzieci żołnierzy poczucie zagrożenia i niepewności⁴. Wracający z misji mąż oczekuje, a nawet domaga się uwagi. Członkowie rodziny, którzy (w wyniku działania mechanizmów kompensacyjnych) zdążyli już przywyknąć do funkcjonowania w niepełnym składzie, nie zawsze jednak poświęcają weteranowi tyle uwagi, ile on oczekuje. W konsekwencji trudności żołnierzy z odnalezieniem swojego miejsca w zastanej w domu sytuacji pojawia się poczucie braku zrozumienia i osamotnienia, co skłania mężczyzn do sięgania po używkę, w tym alkohol⁵.

¹ iwona79: *Temat: mąż w Afganistanie – chwilowe załamanie*. Netkobiety.pl, 15.10.2011. <https://www.netkobiety.pl/t30687.html> [dostęp: 21.01.2022].

² Kobiety bywają żołnierzkami, ale jest ich znacznie mniej niż żołnierzy.

³ A. Famuła-Jurczak: *Same, ale nie samotne – wzory ról przyjmowanych przez żony żołnierzy zawodowych*. „Rocznik Lubuski” 2016, nr 42 (1), s. 267–334.

⁴ A. Baranowska: *Wpływ służby poza granicami kraju na jakość życia rodziny wojskowej...*, s. 52.

⁵ M. Netczuk-Gwoździewicz: *Psychologiczne uwarunkowania bezpieczeństwa żołnierzy – uczestników misji poza granicami kraju*. Wydawnictwo Akademii Wojsk Lądowych, Wrocław 2020, s. 144.

Żołnierze stanowią grupę zawodową, która jest szczególnie narażona na doświadczanie zespołu stresu pourazowego (PTSD), a jego rodzinnymi konsekwencjami są pogorszenie się zdrowia fizycznego i kondycji materialnej rodziny: rozpad emocjonalny rodziny, przemoc w rodzinie, zdrada, separacja, rozwód, depresja, próby samobójcze i samobójstwa⁶. Członkowie rodzin żołnierzy narażeni są na traumatyzację wtórną, której objawy są podobne do objawów PTSD⁷. Pierwszym źródłem doświadczania permanentnego stresu jest niebezpieczeństwo śmierci żołnierza przebywającego na froncie⁸, drugim – opieka nad inwalidą wojennym (kombatanci nie tylko doświadczają załamania dotychczasowej drogi życia zawodowego, lecz także stają się obciążeniem dla swojej rodziny)⁹. Trzecim obszarem przeżywania przez rodzinę żołnierza tak zwanej traumy nieoczywistej, skrytej (ang. *insidious trauma*) jest ciągła ekspozycja na licznie występujące drobne trudności życiowe, takie jak: stygmatyzacja dziecka żołnierza w szkole, mobbing żony żołnierza w pracy, marginalizacja rodzin wojskowych (brak zrozumienia ich problemów i brak wsparcia otoczenia społecznego), problemy finansowe rodzin wojskowych, osamotnienie¹⁰. Służba w wojsku naraża więc na utratę zdrowia i cierpienie nie tylko żołnierza, lecz także jego rodzinę¹¹.

Trudności w funkcjonowaniu żon żołnierzy

Żony żołnierzy zinterioryzowały konieczność bycia osobami wielozadaniowymi i samowystarczalnymi w pełnionych przez siebie spo-

⁶ L. Rutkow, L. Gable, J.M. Links: *Protecting the Mental Health of First Responders. Legal and Ethical Considerations*. „The Journal of Law, Medicine & Ethics” 2011, vol. 39, s. 56–59. <https://doi.org/10.1111/j.1748-720X.2011.00567.x>.

⁷ J.R. Herzog, R.B. Everson, J.D. Whitworth: *Do Secondary Trauma Symptoms in Spouses of Combat-Exposed National Guard Soldiers Mediate Impacts of Soldiers' Trauma Exposure on Their Children?*. „Child and Adolescent Social Work Journal” 2011, vol. 28 (6), s. 459–473. <https://doi.org/10.1007/s10560-011-0243-z>.

⁸ S. Winnik: *Tylko przeżyć. Prawdziwe historie rodzin polskich żołnierzy*. Znak, Kraków 2019.

⁹ J.T. Cacioppo et al.: *The Cultural Context of Loneliness. Risk Factors in Active Duty Soldiers*. „Journal of Social and Clinical Psychology” 2016, vol. 35 (10), s. 865. <https://doi.org/10.1521/jscp.2016.35.10.865>.

¹⁰ L.S. Brown, Ch.A. Courtois: *Trauma Treatment. The Need for Ongoing Innovation*. „Practice Innovations” 2019, vol. 4 (3), s. 133–138. <https://doi.org/10.1037/pri000097>.

¹¹ A. Baranowska: *Wpływ służby poza granicami kraju na jakość życia rodziny wojskowej...*

łącznych rolach żon, matek i pracowników. W czasie nieobecności męża zakres obowiązków domowych kobiety okresowo poszerza się o męskie prace. Kobieta przejmuje władzę oraz obowiązki mężczyzny – ojca i staje się matką samotnie wychowującą dzieci. Obarczenie kobiety odpowiedzialnością za całokształt spraw związanych z wychowaniem dzieci i prowadzeniem domu oddziałuje również na dobrostan dzieci. Jedna z kobiet będąca w takiej sytuacji opisuje ją w następujący sposób:

Mój mąż wyjechał pierwszy raz. Ja sobie z tym nie radzę, od kilku tygodni chodzę jak automat, praca, dom, z małym lekcje, chwila rozmowy, wycie w poduszkę, spać i znów to samo. Tylko teraz wyje już nie tylko przed snem, ale dosłownie cały czas¹².

W czasie nieobecności ojca dzieci matki próbują wypełnić jego brak nadmierną opiekuńczością, co powoduje, że dzieci pozostają zależne od rodziców i nie mają szansy dojrzeć. Badacze, szczególnie ci z krajów skandynawskich, zwracają uwagę, że w rodzinach marynarskich dochodzi do feminizacji chłopców i występowania cech męskich u dziewcząt, kształtowanie roli płciowej jest więc zaburzone¹³.

Służba mężczyzny w wojsku powoduje znaczne rozluźnienie jego więzi emocjonalnych z rodziną. Te kluczowe dla życia rodzinnego więzi są podtrzymywane na drodze partycypowania – przez obecność, współuczestnictwo nie tylko w wydarzeniach odświętnych, lecz także w pracach dnia powszedniego. Niedostateczne wsparcie w wymiarze fizycznym i psychicznym, życie w ciągłej niepewności, nieustanne bycie „pomiędzy” skutecznie zaburza poczucie bezpieczeństwa żon żołnierzy, powodują osamotnienie kobiet. Poczucie samotności wywołuje ból i stres, prowadzi do poczucia beznadziei, wewnętrznej pustki, przekonania o braku kontroli nad zdarzeniami, generuje lęk¹⁴. Rozłąka partnerów zawsze wiąże się z tęsknotą, a ta rodzi głód emocjonalny, który zaburza obraz partnera i prowadzi do jego idealizowania¹⁵. Dokonana w 2011 roku analiza wpisów żon żołnierzy na forach internetowych dowodzi, że kobiety w związku z doświadczaną deprivacją

¹² iwona79: *Temat: mąż w Afganistanie...* W cytatach z wpisów internetowych skorygowano drobne błędy interpunkcyjne.

¹³ Zob. K. Wszeborowski: *Funkcja wychowawcza rodziny w środowisku marynarzy floty handlowej PLO*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Gdańsk 1979, s. 158.

¹⁴ A. Famuła-Jurczak: *Same, ale nie samotne...*, s. 335.

¹⁵ A. Baranowska: *Wpływ służby poza granicami kraju na jakość życia rodziny wojskowej...*, s. 50.

potrzeb emocjonalnych (bliskości, miłości czy intymności) preferują strategię ucieczkowe, co często kończy się depresją:

Mój mąż kolejny już raz poleciał zbawiać świat w Afganistanie, a ja... Chyba nie mam już siły. To już 4 jego misja, myślałam, że będzie łatwiej, ale... myślałam się¹⁶.

Żołnierska posługa nierozzerwalnie wiąże się z koniecznością izolacji, która ma dwa wymiary.

Izolacja to, po pierwsze, fizyczna rozłąka. Udział w zagranicznej misji czy przebywanie na poligonie wiąże się z doświadczaniem przez mężczyznę ekstremalnych warunków terenowych i utrudnioną łącznością, co istotnie ogranicza komunikację¹⁷. Armia wyobcowuje ze świata zewnętrznego nie tylko żołnierzy, lecz także całe rodziny. Separowaniu żołnierzy od świata cywili służą częste zmiany przydziałów (czyli zmiany miejsca zamieszkania – dla dzieci również zmiany szkół, a dla żon żołnierzy – zmiany miejsc pracy). Mobilność mieszkaniowa może przyczyniać się do alienacji dzieci żołnierzy w szkole, a także rozluźnienia, a nawet zerwania więzi społecznych z przyjaciółmi i rodziną. Zakwaterowane na terenach jednostek wojskowych przyczynia się do swoistej gettyzacji członków rodzin¹⁸ – sprzyjają temu fizyczne bariery, jak peryferyjne rozmieszczenie jednostek wojskowych, garnizonów, osiedli lub bloków wojskowych (na obrzeżach miast, w lasach), ale również szlabany montowane przy wjazdach do jednostek, okalające je druty kolczaste i mury.

Komunikację międzyrodowiskową utrudniają funkcjonujące w społeczeństwie uprzedzenia i stereotypy¹⁹. Rodziny żołnierzy często kurczowo trzymają się tylko własnej grupy, a tym samym osłabiają poczucie zakorzenienia w miejscu zamieszkania²⁰. Potwierdzają ten fakt wypowiedzi żon żołnierzy publikowane na poświęconych tej grupie osób forach internetowych:

Nie chciałabym mówić o swoich emocjach obcym. Przyjaciółki spoza wojska natomiast zupełnie nie wiedzą, o czym mówię [...]. Żadna

¹⁶ iwona79: *Temat: mąż w Afganistanie...*

¹⁷ A. Famuła-Jurczak: *Same, ale nie samotne...*, s. 329–334.

¹⁸ M. Schwarzgruber: *Jak zwalczyć uraz misji*. Polska Zbrojna, 2.08.2012. <https://polska-zbrojna.pl/home/articleshow/39?t=Jak-zwalczy-c-uraz-misji> [dostęp: 21.12.2023].

¹⁹ A. Baranowska: *Wpływ służby poza granicami kraju na jakość życia rodziny wojskowej...*, s. 49.

²⁰ M. Schwarzgruber: *Jak zwalczyć uraz misji...*

kobieta nie zrozumie lepiej mojego strachu o męża, gdy ten wyjeżdża na misję, niż inna żona wojskowego [...]. Nikt lepiej niż żony żołnierzy nie wie, jakiej pomocy potrzebują pozostawione w kraju rodziny. Jak ciężko przeżywa się pierwsze samotne święta, jak paralizujący potrafi być strach, jak ciężki bywa zwykły dzień, gdy nie ma w pobliżu męża, przyjaciół, rodziny, czasami nawet sąsiadów²¹.

Brak dostępu do społecznego wsparcia utrudnia członkom wojskowych rodzin skuteczne radzenie sobie z czynnikami stresogennymi. W łagodzeniu konsekwencji separacji mogą pomóc – poza rodziną i przyjaciółmi – także sąsiedzi²².

Drugi wymiar izolacji żon żołnierzy dotyczy odseparowania tych kobiet od spraw zawodowych. Świat aktywności zawodowej żołnierza jest hermetyczny, niedostępny dla cywilów, rządzi się własnymi prawami, obwarowany jest tajemnicą służbową. W rodzinach żołnierzy realia wojskowe są często tematem tabu. Żony żołnierzy natomiast izolują swoich mężów od spraw rodziny, nie informują o wszystkich mających miejsce w rodzinie zdarzeniach. Co więcej, próbują chronić mężów przed przykrymi przeżyciami związanymi z funkcjonowaniem domu rodzinnego:

Jest mi trudno, łzy lecą mi o każdej porze dnia, ciągle myślę o tym, żeby nie dać Mu do zrozumienia, jak jest mi tu ciężko, nie chcę dodatkowo Go obciążać, próbuję być silna – ale tylko podczas rozmowy z Nim²³.

Izolacja uniemożliwia wspólne przeżywanie i współdziałanie w rozwiązywaniu problemów, powoduje rozluźnienie więzi emocjonalnych, a także pogłębia poczucie osamotnienia. Niska jakość związku obniża poziom dobrostanu, zadowolenia z życia i poczucia szczęścia²⁴, a zaburzenia w komunikacji małżeńskiej²⁵ sprzyjają nawiązywaniu przelotnych romansów, wchodzeniu w związki pozamałżeńskie (prowa-

²¹ E. Korsak, M. Kowalska-Sendek: *Żony z powołaniem*. „Polska Zbrojna” 2014, nr 4 (816), s. 118.

²² A. Baranowska: *Wpływ służby poza granicami kraju na jakość życia rodziny wojskowej...*, s. 49.

²³ Ibidem.

²⁴ A. Piotrowski: *Psychospołeczne konsekwencje stresu operacyjno-bojowego*. „Zeszyty Naukowe WSO WL” 2012, nr 2 (164), s. 138.

²⁵ A. Kopera, B. Szykuła-Piec: *Znaczenie wsparcia społecznego udzielanego żołnierzom Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej po powrocie z operacji wojskowych w kontekście redukcji stresu*. „Zeszyty Naukowe SGSP” 2018, nr 67 (3), s. 145.

dzeniu podwójnego życia), zdradom²⁶, ostatecznie mogą powodować ustanie pożycia małżeńskiego i rozpad rodziny²⁷.

Zawód żołnierza a postawy rodzicielskie

Wykonywanie zawodu żołnierza oddziałuje również na postawy rodzicielskie. Zgodnie z założeniami klasycznej koncepcji wyboru zawodu człowiek poprzez aktywność zawodową wyraża siebie. Służba w wojsku pozwala uzewnętrznić charakteryzujący żołnierzy autorytaryzm; dowodzą tego badania przeprowadzone przez Gidiego Rubinsteina²⁸.

Dodatkowym czynnikiem, który w przypadku żołnierzy wzmacnia autorytarną osobowość i autorytarne wzorce zachowania, jest specyfika służby wojskowej. Teza ta znajduje odzwierciedlenie w opinii społecznej – w społeczeństwie funkcjonuje stereotyp żołnierza jako osoby autorytarnej i narzucającej swoje zdanie innym. Specyficzna dla współdziałania żołnierzy jest zasada przywództwa, według której jeden dominuje nad drugim i obowiązuje nakaz podporządkowania się wyżej usytuowanym w hierarchii. Zasada ta zazwyczaj nie ogranicza się jedynie do relacji zawodowych, ale przenoszona jest na relacje rodzinne, które żołnierz próbuje zorganizować na wzór wojskowy. W systemie rodzinnym władza jest rodzicielska, natomiast dziecko znajduje się w pozycji podporządkowanej. Władza rodzica może być przez niego nadużywana, a szczególną skłonnością do takich nadużyć mogą wykazywać się żołnierze²⁹.

Rodziny, w których jeden z jej członków wyjeżdża na zagraniczne misje, mają dodatkowe problemy. Dzieci przeżywają rozłąkę najbardziej, ponieważ mają mniejsze umiejętności zaradcze niż dorośli³⁰; badania przeprowadzone w grupie dzieci weteranów dowodzą, że spostrzegają one swoje rodziny jako konfliktowe i mało spójne³¹.

²⁶ A. Baranowska: *Wpływ służby poza granicami kraju na jakość życia rodziny wojskowej...*, s. 50.

²⁷ A. Kopera, B. Szykuła-Piec: *Znaczenie wsparcia społecznego udzielanego żołnierzom Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej...*

²⁸ G. Rubinstein: *Authoritarianism Among Border Police Officers, Career Soldiers, and Airport Security Guards at the Israeli Border*. „The Journal of Social Psychology” 2006, vol. 146 (3), s. 751-761. <https://doi.org/10.3200/SOCP.146.6.751-761>.

²⁹ A. Piotrowski, K. Kubacka: *Autorytaryzm a postawy rodzicielskie żołnierzy*. „Zeszyty Naukowe WSOWL” 2013, nr 4 (170), s. 28, 29.

³⁰ S.E. Hobfoll et al.: *War-related Stress...*

³¹ J. Westerink, L. Giarratano: *The Impact of Posttraumatic Stress Disorder on Partners and Children of Australian Vietnam Veterans*. „Australian and

Udział żołnierza w zagranicznych misjach może mieć również pozytywne skutki. Jednym z nich jest wzrost materialnego poziomu życia rodziny, co umożliwia realizowanie aspiracji edukacyjnych dzieci. Natomiast rodziny dotknięte patologią zyskują spokój podczas nieobecności męża³².

Podsumowanie

W ostatnich latach dokonały się znaczące zmiany w sytuacji rodzin wojskowych. Jest to spowodowane coraz bardziej znaczącym udziałem Polski w misjach pokojowych. W związku z tym pojawił się niedostatek wiedzy dotyczącej funkcjonowania członków tych rodzin. Na podstawie dokonanej na potrzeby artykułu przeglądu literatury wysnuto następujące wnioski: 1) rodziny wojskowe różnią się od pozostałych ze względu na rodzaj doświadczeń związanych ze służbą wojskową; 2) dzieci wywodzące się z rodzin wojskowych odznaczają się wysokim poziomem lęku, poczucia winy i agresywności, w związku z czym narażone są w większym stopniu na stygmatyzowanie w szkole i deficyt rozwoju osobowości; 3) życie rodzinne jest bardzo ważne dla żołnierzy, może łagodzić doświadczenia sytuacji trudnych; 4) stabilność wojskowej rodziny jest warunkowana reakcjami żon żołnierzy, ponieważ pełnią one rolę bufora pomiędzy dzieckiem a mężem, który dopuszcza się zachowań dysfunkcyjnych; kobiety ponoszą duże koszty emocjonalne takich sytuacji; 5) trudne doświadczenia życiowe żołnierzy powodują nadmierną sztywność ich myślenia i działania, co uniemożliwia skuteczne rozwiązywanie problemów własnych i rodziny, a także poszukiwanie pomocy; 6) zabieganie o wysoką jakość życia rodzin wojskowych poprzez podjęcie działań profilaktycznych i naprawczych jest istotne, ponieważ prawidłowo funkcjonujące rodziny tworzą zdrowe społeczeństwo i stanowią podstawę psychologicznego przystosowania żołnierzy do służby zawodowej.

Znaczenie poddawania refleksji pedagogicznej sposobów radzenia sobie człowieka z sytuacjami trudnymi, kryzysowymi wynika z zadania, jakie postawił andragogom Józef Kargul. Specyfika wykonywania zawodu w czasach współczesnych – w obliczu pracoholizmu, wypalenia zawodowego, śmierci z przepracowania – jest nowym wyzwaniem

New Zealand Journal of Psychiatry” 1999, vol. 33 (6), s. 841-847. <https://doi.org/10.1046/j.1440-1614.1999.00638.x>.

³² A. Baranowska: *Wpływ służby poza granicami kraju na jakość życia rodziny wojskowej...*, s. 52-53.

dla pedagogiki pracy³³. Aby sprostać wymogom postmodernistycznej rzeczywistości we wszystkich jej wymiarach i w pełni uczestniczyć w życiu społecznym, zawodowym i osobistym w każdej fazie życia, współczesny *homo adaptabilis* musi nauczyć się zarządzać stresem. To ważne, ponieważ skutki doświadczania stresu nie zależą od obiektywnych właściwości stresora, ale determinowane są przede wszystkim jednostkowym stylem radzenia sobie³⁴. Janusz Heitzman pisze, że o istocie przetrwania człowieka stanowi jego zdolność do codziennego pokonywania sytuacji emocjonalnie i fizycznie trudnych³⁵. Jak zakłada się w systemowej teorii rodziny, radzenie sobie jest procesem dotyczącym całej rodziny³⁶. Problemy jednostki stają się zatem problemami całej rodziny. Być może właśnie dlatego XXI wiek ogłoszono wiekiem kryzysu rodziny³⁷.

Rodzina – jak pisze Stanisław Kawula – jest wewnętrznym światem, ale podlega również zewnętrznym wpływom³⁸. Praca i rodzina nie są odrębnymi dziedzinami życia człowieka, ale ściśle od siebie zależą – życie zawodowe odzwierciedla się w życiu rodzinnym i odwrotnie, w szczególności w preferowanych stylach wychowywania dzieci³⁹. Wzajemne przenikanie się tych dwóch obszarów może być przyczyną konfliktu ról, tak zwanego konfliktu praca – rodzina. Nieumiejętność radzenia sobie w trudnych sytuacjach zawodowych często stanowi

³³ J. Kargul: *O stereotypach i mitach we współczesnej polskiej andragogice*. „Edukacja Dorosłych” 2009, nr 2, s. 15.

³⁴ L. Huber: *Style adaptacyjne do sytuacji stresowych w różnych grupach wiekowych, a choroby cywilizacyjne XXI wieku*. „Problemy Higieny i Epidemiologii” 2010, T. 91 (2), s. 268–275. Pobrano z: <http://www.phie.pl/pdf/phe-2010/phe-2010-2-268.pdf> [21.02.2022].

³⁵ J. Heitzman: *Stres w etiologii przestępstw agresywnych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2002, s. 13.

³⁶ M. Ryś: *Systemy rodzinne. Metody badań struktury rodziny pochodzenia i rodziny własnej*. Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, Warszawa 2001, s. 8–20.

³⁷ A. Margasiński: *Słowo wstępne*. W: *Rodzina w ujęciu systemowym. Teoria i badania*. Red. A. Margasiński. Pracownia Testów Psychologicznych PTP, Warszawa 2015, s. 4.

³⁸ S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke: *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*. Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1997, s. 50.

³⁹ K. Byron: *A Meta-analytic Review of Work – Family Conflict and Its Antecedents*. „Journal of Vocational Behavior” 2005, vol. 67 (2), s. 169–198. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2004.08.009>. Por. E. Demerouti, A.B. Bakker, P. Voydanoff: *Does Home Life Interfere with Facilitate Job Performance?*. „European Journal of Work and Organizational Psychology” 2010, vol. 19, s. 128–149.

przyczynę nieporadności wychowawczej, różnie przejawiającej się przemocy, rozwodów⁴⁰.

Zadaniem pedagoga rodziny jest poznawanie i dokonywanie zmian w przebiegu procesu wychowania rodzinnego⁴¹, tak aby rodzina – jako najlepsze i niezastępowalne środowisko rozwoju dziecka – mogła prawidłowo funkcjonować⁴². Atmosfera ciepła, dobra, spokoju i miłości to najważniejsze elementy rodzinnego domu. Przewaga pozytywnych emocji i uczuć przyciąga i zatrzymuje – jest fundamentem zdrowych relacji i ostoją podczas życiowych zawirowań. Rodzina stanowi opokę życia społecznego⁴³, uczy zachowań szkołą człowieczeństwa⁴⁴. Rodzina to także trwały element tożsamości człowieka⁴⁵. Wiedza na temat funkcjonowania rodziny pomaga zrozumieć, jak duże znaczenie dla jej stabilności mają postawy każdego z członków rodziny, a w szczególności rodziców. Świadomość, jak wielkie znaczenie dla środowiska rodzinnego ma panująca w domu atmosfera wychowawcza, wyzwala potrzebę samokontroli i motywuje do podejmowania codziennego wysiłku nad samodoskonaleniem oraz rozwijaniem własnych kompetencji wychowawczych. Z tego też względu przyjrzenie się stylom wychowania preferowanym w rodzinach wojskowych ma szczególne znaczenie dla pedagogiki, w tym pedagogiki wojskowej. Specyfika pracy zawodowej wojskowego niesie z sobą wiele sytuacji stresujących, które w znacznej mierze przenoszą się na codzienne życie rodzinne. Sposób radzenia sobie przez żołnierza z sytuacjami trudnymi i preferowane w rodzinie style wychowania mają duże znaczenie dla codziennego życia osób najbliższych żołnierzowi oraz dla kształtowania osobowości jego dzieci.

⁴⁰ K. Byron: *A Meta-analytic Review of Work...* Por. E. Demerouti, A.B. Bakker, P. Voydanoff: *Does Home Life Interfere with Facilitate Job Performance?*...

⁴¹ *Wybrane zagadnienia pedagogiki rodziny*. Red. A. Błasiak, E. Dybowska. Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum”-Wydawnictwo WAM, Kraków 2010.

⁴² M. Łobocki: *Trudności wychowawcze w szkole. (Zapobieganie i przeciwdziałanie)*. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1989.

⁴³ J. Ruszczyński: *Rodzina to opoka i ostoja życia społecznego*. „Studia nad Rodziną” 2013, R. 7, nr 2, s. 95-102.

⁴⁴ M. Ozorowski: *Chrześcijańska rodzina szkołą człowieczeństwa*. „Teologia i Moralność” 2014, T. 9, nr 2 (16), s. 39-50. <https://doi.org/10.14746/tim.2014.16.2.3>.

⁴⁵ *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny*. Red. B. de Barbaro. Wyd. 2, dodr. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1999, s. 45-47.

Bibliografia

- Baranowska A.: *Wpływ służby poza granicami kraju na jakość życia rodziny wojskowej – casus polski*. W: *Sučasný stav a možný vývoj kvality života rodiny profesionálneho vojaka*. Réd. M. Martinská, A. Sipko. Akadémia ozbrojených síl generála Milana Rastislava Štefánika, Liptovský Mikuláš 2014, s. 39–54.
- Błasiak A.: *Znaczenie więzi rodzinnej dla funkcjonowania rodziny*. Wydawnictwo WAM–Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum”, Kraków 2010.
- Brown L.S., Courtois Ch.A.: *Trauma Treatment. The Need for Ongoing Innovation*. „Practice Innovations” 2019, vol. 4 (3), s. 133–138. <https://doi.org/10.1037/pri0000097>.
- Byron K.: *A Meta-analytic Review of Work – Family Conflict and Its Antecedents*. „Journal of Vocational Behavior” 2005, vol. 67 (2), s. 169–198. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2004.08.009>.
- Cacioppo J.T. et al.: *The Cultural Context of Loneliness. Risk Factors in Active Duty Soldiers*. „Journal of Social and Clinical Psychology” 2016, vol. 35 (10), s. 865–882. <https://doi.org/10.1521/jscp.2016.35.10.865>.
- Demerouti E., Bakker A.B., Voydanoff P.: *Does Home Life Interfere with Facilitate Job Performance?*. „European Journal of Work and Organizational Psychology” 2010, vol. 19, s. 128–149.
- Famuła-Jurczak A.: *Same, ale nie samotne – wzory ról przyjmowanych przez żony żołnierzy zawodowych*. „Rocznik Lubuski” 2016, nr 42 (1), s. 267–337.
- Gurba E., Senejko A.: *Rodzina z osobą w traumie. Diagnoza i wspomaganie. Potencjalne traumy w rodzinach wojskowych*. W: *W służbie społeczeństwu. Polska w obronie praw człowieka na świecie i w kraju*. Red. J. Stala, M. Butrymowicz. Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie. Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2022, s. 91–110.
- Heitzman J.: *Stres w etiologii przestępstw agresywnych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2002.
- Herzog J.R., Everson R.B., Whitworth J.D.: *Do Secondary Trauma Symptoms in Spouses of Combat-Exposed National Guard Soldiers Mediate Impacts of Soldiers. Trauma Exposure on Their Children?*. „Child and Adolescent Social Work Journal” 2011, vol. 28 (6), s. 459–473. <https://doi.org/10.1007/s10560-011-0243-z>.
- Hobfoll S.E. et al.: *War-related Stress: Addressing the Stress of War and Other Traumatic Events*. „American Psychologist” 1991, vol. 46, s. 848–855. <https://doi.org/10.1037//0003-066x.46.8.848>.
- Huber L.: *Style adaptacyjne do sytuacji stresowych w różnych grupach wiekowych, a choroby cywilizacyjne XXI wieku*. „Problemy Higieny i Epi-

- demiologii” 2010, T. 91 (2), s. 268–275. Pobrano z: <http://www.phie.pl/pdf/phe-2010/phe-2010-2-268.pdf> [21.02.2022].
- iwona79: *Temat: mąż w Afganistanie – chwilowe załamanie*. Netkobiety.pl, 15.10.2011. <https://www.netkobiety.pl/t30687.html> [dostęp: 21.01.2022].
- Kargul J.: *O stereotypach i mitach we współczesnej polskiej andragogice*. „Edukacja Dorosłych” 2009, nr 2, s. 9–18.
- Kawula S., Brągiel J., Janke A.W.: *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*. Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1997.
- Kopera A., Szykuła-Piec B.: *Znaczenie wsparcia społecznego udzielanego żołnierzom Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej po powrocie z operacji wojskowych w kontekście redukcji stresu*. „Zeszyty Naukowe SGSP” 2018, nr 67 (3), s. 135–153.
- Korsak E., Kowalska-Sendek M.: *Żony z powołaniem*. „Polska Zbrojna” 2014, nr 4 (816), s. 116–120.
- Łobocki M.: *Trudności wychowawcze w szkole. (Zapobieganie i przeciwdziałanie)*. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1989.
- Mancewicz M.: *Współczesna rodzina w dobie aksjologicznego kryzysu*. W: *Wartości w rodzinie. Ciągłość i zmiana*. Red. W. Muszyński. Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010, s. 107–115.
- Margasiński A.: *Słowo wstępne*. W: *Rodzina w ujęciu systemowym. Teoria i badania*. Red. A. Margasiński. Pracownia Testów Psychologicznych, Warszawa 2015, s. 4–6.
- Netczuk-Gwoździewicz M.: *Psychologiczne uwarunkowania bezpieczeństwa żołnierzy – uczestników misji poza granicami kraju*. Wydawnictwo Akademii Wojsk Lądowych, Wrocław 2020.
- Ogdowski M.: *Trudny powrót do domu*. Blog Marcina Ogdowskiego, 21.10.2010. <http://zafganistanu.pl/?p=1664.2010> [dostęp: 21.12.2022].
- Ozorowski M.: *Chrześcijańska rodzina szkołą człowieczeństwa*. „Teologia i Moralność” 2014, T. 9, nr 2 (16), s. 39–50. <https://doi.org/10.14746/tim.2014.16.2.3>.
- Piotrowski A.: *Psychospołeczne konsekwencje stresu operacyjno-bojowego*. „Zeszyty Naukowe WSOWL” 2012, nr 2 (164), s. 129–143.
- Piotrowski A., Kubacka K.: *Autorytaryzm a postawy rodzicielskie żołnierzy*. „Zeszyty Naukowe WSOWL” 2013, nr 4 (170), s. 28–47.
- Rubinstein G.: *Authoritarianism Among Border Police Officers, Career Soldiers, and Airport Security Guards at the Israeli Border*. „The Journal of Social Psychology” 2006, vol. 146 (3), s. 751–761. <https://doi.org/10.3200/SOCP.146.6.751-761>.
- Ruszczyński J.: *Rodzina to opoka i ostoja życia społecznego*. „Studia nad Rodziną” 2013, R. 7, nr 2, s. 95–102.
- Rutkow L., Gable L., Links J.M.: *Protecting the Mental Health of First Responders. Legal and Ethical Considerations*. „The Journal of Law, Me-

- dicine & Ethics” 2011, vol. 39, s. 56–59. <https://doi.org/10.1111/j.1748-720X.2011.00567.x>.
- Ryś M.: *Systemy rodzinne. Metody badań struktury rodziny pochodzenia i rodziny własnej*. Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, Warszawa 2001.
- Schwarzgruber M.: *Jak zwalczyć uraz misji*. Polska Zbrojna, 2.08.2012. <https://polska-zbrojna.pl/home/articleshow/39?t=Jak-zwalczyc-uraz-misji> [dostęp: 21.12.2022].
- Westerink J., Giarratano L.: *The Impact of Posttraumatic Stress Disorder on Partners and Children of Australian Vietnam Veterans*. „Australian and New Zealand Journal of Psychiatry” 1999, vol. 33 (6), s. 841–847. <https://doi.org/10.1046/j.1440-1614.1999.00638.x>.
- Winnik S.: *Tylko przeżyć. Prawdziwe historie rodzin polskich żołnierzy*. Znak, Kraków 2019.
- Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny*. Red. B. de Barbaro. Wyd. 2, dodr. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1999.
- Wszeliborski K.: *Funkcja wychowawcza rodziny w środowisku marynarzy floty handlowej PLO*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Gdańsk 1979.
- Wybrane zagadnienia pedagogiki rodziny*. Red. A. Błasiak, E. Dybowska. Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum” –Wydawnictwo WAM, Kraków 2010.